

Vychovávejte své děti tak, aby se vám nezprotivily

Ne, není to normální

Nedávno jsem se díval, jak se tříletý chlapec plouží za svými rodiči na přeplněném letišti a co pět sekund hlasitě vriská. Nebyl to však pláč ze zoufalství, chlapec to dělal záměrně. To pozná každý rodič. Záměrně dráždil své rodiče i stovky dalších lidí, aby si získal pozornost. Možná něco potřeboval. Jenže to dostat nemohl a jeho rodiče mu to měli vysvětlit. Možná namítnete, že byli unavení po dlouhém letu. Stačilo však, aby věnovali třicet sekund poctivému řešení problému, a bylo by po ostudě. Pečlivější rodiče by nedopustili, aby se na jejich dítě všichni dívali skrz prsty.

Jednou jsem naopak viděl, jak pár, který nebyl schopen či ochoten svému dvouletému potomkovi cokoli odmítnout, jej během návštěvy u přátel ani na okamžik nespustil z očí a všude za ním chodil v závěsu, protože chlapec bez neustálého dozoru tak zlobil, že mu rodiče nemohli dopřát ani sekundu opravdové svobody. Jeho rodiče mu chtěli dopřát svobodu, bez korekcí na každém kroku, jenže tím dosáhli přesně opačného výsledku – připravili jej o jakoukoli možnost nezávislého jednání. Protože se nikdy neodvážili naučit jej, co znamená „ne“, neměl představu o rozumných mezích, které by batoleti umožnily maximální autonomii. Byl to klasický příklad přemíry chaosu, z něhož se rodí přemíra řádu (a následný nevyhnutelný zvrát). Viděl jsem rodiče, kteří se nemohli ani na chvíli zapojit do rozhovoru dospělých u stolu, protože společenskou scénu zcela ovládly jejich dvě děti, čtyř a pětileté. Ze všech nakrájených chlebů vyjedly střídku a tyranizovaly všechny přítomné, zatímco máma a táta trapné situaci jen bezmocně přihlíželi.

Když má nyní dospělá dcera byla ještě malá, jeden kluk ji bouchl do hlavy kovovým autíčkem na hraní. Rok nato jsem viděl, jak tentýž chlapec surově strčil do své mladší sestry, která zády přepadla na skleněný konferenční stůl. Matka jej okamžitě vzala do náruče (nikoli svou vyděšenou dceru) a tlumeným hlasem mu řekla, že tohle se nedělá. Přitom jej konejšivě hladila, což je pro dítě jasná známka toho, že rodič jeho jednání schvaluje. Ta žena nevědomky vychovávala malého Božského vládce vesmíru. To je ostatně nevyřčený cíl mnoha matek, včetně těch, které se zasazují o absolutní genderovou rovnoprávnost. Takové ženy by se důrazně ohradily proti jakémukoli příkazu ze strany dospělého muže, pokud však na ně jejich syn od videohry houkne, že by rád sendvič, poslušně mu jej odběhnou připravit. Budoucí ženy takových chlapců budou své tchyně nenávidět zcela oprávněně. Respekt k ženám? Ten by měli projevovat ostatní kluci a muži, to pro jejich miláčka neplatí.

Na podobném základě je založeno, přinejmenším částečně, upřednostňování synů před dcerami v zemích jako Indie, Pákistán nebo Čína, kde jsou potraty nenarozených dívek na denním pořádku. Podle Wikipedie je to „kulturní norma“. (Wikipedii cituji proto, že je kolektivně psaná a redigovaná, a tudíž ideální zdroj obecně přijímaných názorů.) Nemáme však jediný důkaz, že takové ideje jsou výhradně kulturního rázu. Pro evoluci takovéto preference existují přesvědčivé psycho-biologické důvody, které z našeho moderního, egalitářského pohledu rozhodně nejsou příjemné. Jste-li okolnostmi donuceni vsadit vše na jednu kartu, dá-li se to tak říct, pak je dle čistě evoluční logiky (tedy že jediné, na čem záleží, je maximální rozšíření vašich genů) „výhodnější“ syn. Proč?

Protože reprodukčně úspěšná dcera vám může dát osm, devět dětí. V tomto ohledu je hvězdou například Yitta Schwartzová, která přežila holokaust a jejíž potomci byli po tři následující generace reprodukčně neméně úspěšní. Když Yitta v roce 2010 zemřela,^z byla pramáti více než dvou tisíc lidí. Úspěšný syn má však v tomto směru prakticky neomezené možnosti. Sex s mnoha partnerkami je pro něj cestou k exponenciální reprodukci (vzhledem k tomu, že vícečetná těhotenství jsou vzácná). Povídá se, že herec Warren Beatty a basketbalista Wilt Chamberlain měli v životě několik tisíc žen, což platí i pro některé rockové hvězdy. Nikdo z nich samozřejmě neměl úměrný počet dětí, zejména díky moderním antikoncepčním prostředkům. Ovšem historické celebrity podobného kalibru se takovou

plodností pochlubit mohly. Například jistý Džočangan, děd zakladatele dynastie Čching Nurhačiho, který žil zhruba v polovině 16. století, je po mužské linii předkem více než půl druhého milionu obyvatel severovýchodní Číny. Středověký irský klan Uí Néill zase přivedl na svět až tři miliony lidí, kteří dnes žijí zejména v severozápadním Irsku a Spojených státech. A král mužské plodnosti Čingischán, kdysi vládce většiny Asie, je po 34 generacích praotcem osmi procent všech mužských obyvatel středoasijských zemí, tedy více než šestnácti milionů potomků. Existují tedy hluboké biologické důvody, proč rodiče dávají přednost synům natolik, že jsou ochotni zbavovat se nenarozených dcer. Netvrdím ovšem, že jde o přímou kauzalitu ani nepopírám případné další, kulturní důvody.

Pokud rodiče projevují synovi v dětství preferenční náklonnost, může z něj vyrůst naopak atraktivní, vyrovnaný, sebevědomý muž. To je případ otce psychoanalýzy Sigmunda Freuda. Sám Freud píše: „Muž, jenž byl matčíným nesporným favoritem, si po celý život uchová pocit dobyvatele, ono sebevědomí úspěchu, které často plodí skutečný úspěch.“ To je pravda. Jenže z „pocitu dobyvatele“ se velmi snadno může vyklubat opravdový dobyvatel. Příklad Čingischán dosáhl svého reprodukčního úspěchu jen na úkor neúspěchu mnoha ostatních mužů, včetně milionů mrtvých Číňanů, Peršanů, Rusů a Maďarů. Rozmazlovat syna může být proto přínosné z pohledu „sobeckého genu“ (kdy favorizovaný syn zplodí nespočet potomků), mohu-li si vypůjčit slavný termín evolučního biologa Richarda Dawkinse. Avšak z pohledu jeho současníků může taková výchova zmutovat v něco nepopsatelně nebezpečného a připravit celé společnosti velmi temnou a strastiplnou podívanou.

Tím zajisté netvrdím, že své syny upřednostňují před dcerami všechny matky (nebo že některé naopak nefavorizují dcery nebo že své syny občas nefavorizují otcové). Tu a tam zjevně převládají jiné faktory. Ten biologický někdy kupříkladu zastíní podvědomá (nebo i vědomá) nenávisť k vlastnímu dítěti, bez ohledu na pohlaví, osobnost nebo situaci. Znal jsem případ, kdy rodiče nechávali hladovět svého čtyřletého syna. Jeho chuva utrpěla zranění a rodiče jej na střídačku dočasně svěřovali známým a sousedům. Když jej matka jednou nechala u nás, naznačila, že často celý den vůbec nic nejí. „Ale to je normální,“ mávla rukou. Není to normální (je-li to vůbec třeba dodávat). Ten chlapec se pak celé hodiny ze zoufalství a naprosté oddanosti ani na chvíli neodtrhl od mé ženy, která do něj díky své neústupnosti, trpělivosti a shovívavosti

dokázala dostat celý oběd, přičemž ho průběžně odměňovala za jeho spolupráci a odmítala dopustit, aby selhal. Nejprve seděl se zavřenou pusou u stolu se mnou, manželkou, našimi dvěma dětmi a dalšími dvěma, které jsme hlídali sousedům. Žena před něj zvedla lžici a trpělivě, neúnavně čekala, zatímco chlapec kýval hlavou sem a tam, odmítal otevřít pusou a používal obranné metody typické pro vzpurné, výchovně zanedbané dvouleté děti.

Žena se s neúspěchem nesmířila. Pokaždé, když spolkl sousto, jej pohladila po hlavě a řekla, že je „hodný kluk“. Bylo to od ní upřímné, protože si to opravdu myslela. Byl to milý chlapec, jen trochu zanedbaný. Nakonec vše dojedl za pár minut, a ani to příliš nebolelo. Všichni jsme pozorně sledovali. Bylo to drama o životě a smrti.

„Podívej,“ řekla žena a ukázala mu misku, „všechno jsi snědl.“ A tomu klukovi, který stál zaraženě v koutě, když jsem ho poprvé uviděl, který si nehrál s ostatními dětmi, který se chronicky mračil, který vůbec nezareagoval, když jsem ho lechtal a pobízel ke hře, najednou na tváři rozkvetl široký, zářivý úsměv. Všem u stolu se rázem zvedla nálada. I dnes, když to píšu, dvacet let poté, mne ta vzpomínka dojíká k slzám. Chlapec pak za manželkou až do večera chodil jako štěně a nespustil ji z očí. Kdykoli si sedla, skočil jí do klína a přitulil se. Znovu se otevřel světu, v zoufalé touze po lásce, kterou mu rodiče nikdy nedopřáli. Matka si pro něj přišla pozdě večer, i když pořád vlastně příliš brzy. Když sešla po schodech do místnosti, v níž jsme všichni seděli, a spatřila svého syna, jak se tulí k manželce, kysele prohodila: „No jo, supermáma.“ Pak vzala chudáka kluka za ruku a odkráčela a její zlé a bezcitné srdce zůstalo nedotčeno. Byla to psychologka. Jakmile člověk otevře byt jedno oko, uvidí někdy strašné věci. Není divu, že lidé mnohdy chtějí zůstat slepí.

Nikdo nemá rád aritmetiku

Mí klienti se mnou často probírají své každodenní rodinné problémy. Takové každodenní trable jsou zrádné. Jelikož jsou tak běžné a předvídatelné, mohou nám připadat triviální. Jenže to je jen zdání, protože právě z věcí, které se dějí každý den, sestává jádro našeho života a i krátké okamžiky, pokud se opakují pravidelně, se časem nakupí do děsivých rozměrů. Jeden otec se mi nedávno svěřil, jak těžce doma uspávájí svého syna. Prohlásil, že je to pravidelný rituál, který

obnáší zhruba třičtvrtěhodinový boj. Spočítali jsme si to. Pětačtyřicet minut denně, sedm dní v týdnu – to dělá tři sta minut, neboli pět hodin týdně. Pět hodin každý týden každého měsíce – to je dvacet hodin měsíčně. Dvacet hodin měsíčně dělá za rok dvě stě čtyřicet hodin. To je půl druhého měsíce standardních čtyřicetihodinových pracovních týdnů.

Můj klient trávil šest pracovních týdnů v roce neúčinným a zoufalým bojem se svým synem. Není snad třeba dodávat, že tím trpěli oba. Bez ohledu na to, jak dobře to myslíte nebo jak milou a tolerantní máte povahu, dobrý vztah si s někým, s kým tak často zápasíte, zkrátka neudržíte. Časem se v něm nevyhnutelně nakupí nevráživost. A i kdyby ne, všechn ten promarněný, protrpěný čas byste mohli věnovat nějaké produktivnější, užitečnější, méně stresující a radostnější aktivitě. Jak máme takovým situacím rozumět? Kdo je zde viníkem, dítě, nebo rodič? A pokud s tím lze něco udělat, co by to mělo být?

Někteří přisuzují vinu za všechny podobné problémy dospělým, ať už rodičům nebo širší společnosti. „Špatné děti neexistují, jen špatní rodiče,“ říkají tito lidé. Když si představujeme idealizovaný obraz nevinného dítěte, zdá se takový názor zcela oprávněný. Je-li dětem přisuzována krása, otevřenost, radost, důvěra a láskyplnost, je snadné prohlásit dospělé za vinné v plném rozsahu. Jenže takový pohled je naivně a nebezpečně romantický. Je příliš jednostranný, přinejmenším v případech, kdy se rodičům dostalo obzvlášť nezvedeného syna či dcery. A není ani dobře, pokud se kritika za lidskou zlobu a zkaženost snáší výhradně na hlavu celé společnosti. Problém se tak jen přesouvá do minulosti. Nic to nevysvětluje, nic to neřeší. Je-li společnost zkažená, ovšem jedinci nikoli, pak odkud se ta zkaženost bere? Jak se šíří? Je to zkrátka jednostranná, hluboce ideologická teorie.

Ještě problematičtější je názor, které z ní logicky vyplývá, že řešením všech individuálních problémů, ať už sebevzácnějších, je zevrubná restrukturalizace společnosti, třeba seberadikálnější. Naše společnost čelí stále hlasitějšímu volání po dekonstrukci nosných tradic v zájmu inkluze menších a menších skupin lidí, kteří se nevejdou, či se nechtějí vejít, do standardních kategorií, podle nichž se orientujeme. To není dobře. Osobní potíže jednotlivých lidí nelze řešit revolucemi, protože ty jsou destabilizující a nebezpečné. Pomalu a postupně, během dlouhých tisíciletí, jsme se naučili žít společně, svým složitým komunitám jsme vtiskli řád a dnes nevíme dostatečně přesně, proč společnost funguje. Pokud tedy lehkovážně změníme

tradiční mechanismy fungování společnosti ve jménu jakýchsi ideologických sloganů (člověka hned napadne třeba diverzita), přinese to pravděpodobně více škody než užitku, vzhledem k tomu, jaké utrpení obvykle způsobí i malé revoluce.

Uvedu příklad. Opravdu nám prospělo, když jsme v šedesátých letech 20. století tak liberalizovali rozvodové zákony? Netvrdil bych úplně jistě, že by s tím souhlasily děti, které díky této snaze o hypotetické rozšíření svobod přišly o stabilní rodinu. Za zdmi, které prozíravě postavili naši předci, mnohdy číhá děs a hrůza. Strháváme je jen na vlastní riziko. Netušíme, že bruslíme po tenkém ledě nad temnými, ledovými hlubinami plnými nepředstavitelných nestvůr.

V dnešních rodičích vidím strach z vlastních dětí, nejen proto, že jsou považováni za nepřímé původce této údajné společenské tyranie, ale současně jsou jim upírány zásluhy v roli shovívavých a nezastupitelných zprostředkovatelů kázně, řádu a zvyklostí. Celí nesví přebývají ve stínu nepřemožitelného přízraku adoles-centního étosu 60. let, dekády, jejíž výstřelky vedly k obecnému znevažování dospělosti, neuvážené nevěře ve váhu kompetence a k neschopnosti rozlišit mezi chaosem nezralosti a zodpovědnou svobodou. Tím se zvýšila rodičovská přecitlivělost ke krátkodobému emočnímu strádání jejich dětí; a jejich strach, že svým dětem ublíží, zesílil na bolestivou a kontraproduktivní míru. Lepší tohle než naopak, namítnete možná – jenže pohromy číhají v obou krajnostech každého morálního kontinua.

Neušlechtilý divoch

Říká se, že každý člověk je vědomým nebo podvědomým přívržencem některého vlivného filozofa. Přesvědčení, že děti se rodí jako čisté, panenské duše, a poskvrní je až kultura a společnost, z velké části pochází z díla francouzského filozofa švýcarského původu Jeana-Jacquesa Rousseaua, který žil v 18. století. Rousseau pevně věřil, že lidská společnost a soukromé vlastnictví člověka kazí. Tvrdil, že není nic mírumilovnějšího a báječnějšího než člověk před zrodem civilizace. Horší už to bylo s jeho pověs-tí otce rodiny. Svých pět dětí nakonec ponechal péči a osudu tehdejších sirotčinců.

Rousseauův ušlechtilý divoch byl však pouhý ideál – archetypální a náboženská abstrakce –, nikoli realita z masa a kostí. Mytologicky dokonalé Božské dítě žije v lidské představivosti snad

odjakživa. Je potenciálem mládí, novorozeným hrdinou, nevinátkem, kterému ublížili, a dávno ztraceným synem právoplatného krále. Je tušením nesmrtelnosti, která provází naše nejranější zážitky. Je to Adam, dokonalý muž bez hříchu, který se po boku Boha prochází po soumravné Rajske zahradě. Jenže lidé jsou zároveň dobří i zlí a temnota, kterou si navěky nosíme v srdci, je přítomna i v našich mladších verzích. Obecně lze říci, že lidé s věkem tíhnou k dobru, a nikoli naopak – jsou mírnější, svědomitější a citově stabilnější. Šikana, mnohdy velmi tvrdá a tragická, jaká se odehrává na školních dvorech, je ve světě dospělých k vidění jen zřídka. Temný, anarchistický román *Pán much* Williama Goldinga se nestal klasikou bezdůvodně.

Navíc máme spoustu přímých důkazů, že všechny hrůzy lidského chování nelze jednoduše připsat na vrub dějinám a společnosti. To prokázala v roce 1974 primatoložka Jane Goodallová, když s velkým zármutkem zjistila, že její milovaní šimpanzi jsou ochotni a schopni jeden druhého zavraždit (řečeno lidskou terminologií). Goodallová svůj objev vzhledem k jeho šokující povaze a nedozírnému dopadu na antropologii dlouhá léta tajila. Obávala se, zda zvířata k nepřírozeně násilnému chování nepřivedl kontakt s ní. A když svou studii konečně zveřejnila, spousta lidí jí nevěřila. Brzy se však ukázalo, že co Goodallová pozorovala, není ani zdaleka vzácné.

Bez obalu lze říci, že šimpanzi spolu vedou vnitrokmenovou válku, přičemž si počínají nevýslovně brutálně. Průměrný dospělý šimpanz má navzdory menšímu vzrůstu více než dvojnásobnou sílu oproti srovnatelnému člověku. Goodallovou konsternovalo, když viděla, že její šimpanzi dokážou přetrhnout silný ocelový kabel nebo zlomit ocelovou páku. Šimpanzi se umějí doslova roztrhat na kusy a také to dělají. Za to lidská společnost a složité technologie nemohou. „Často jsem se v noci budila,“ napsala Goodallová, „a na mysli mi tanuly hrůzostrašné obrazy – jak Sniffovi teče krev z hluboké rány na tváři a Satan [dlouholetý studijní subjekt] si ji nechá kapat do dlaní a pije ji... jak Jomeo odtrhává Déovi kus kůže ze stehna; jak se Figan zas a znovu rozbíhá proti ležícímu, chvějícímu se tělu Goliáše, jeho dětskému hrdinovi, a zasypává jej ranami.“ Mladí šimpanzi v malých tlupách pravidelně obcházejí své území, a narazí-li na cizince (třeba i na bývalého soukmenovce, který se od nich před časem oddělil) a mají-li početní převahu, bez milosti je pozabíjejí. Šimpanzi nemají žádné velké superego a ani my bychom svou schopnost sebekontroly neměli přeceňovat. Šokující, hrůzostrašná kniha Iris Changové *Nankingský masakr*, která popisuje brutální decimaci čínského města japonskou

okupační armádou, zbaví iluzí i přesvědčeného romantika. A čím méně toho řekneme o Útvaru 731, tajném japonském výzkumném týmu, který v téže době vyvíjel biologické zbraně, tím lépe. Přečtěte si o tom na vlastní riziko, a nestěžujte si, že jsem vás nevaroval.

Také lovci a sběrači mají mnohem vražednější sklony než obyvatelé moderních měst, přestože žijí v malých komunitách a mají svou kulturu. Ve Velké Británii se každoročně spáchá asi jedna vražda na 100 000 obyvatel. Ve Spojených státech je to čtyři až pětkrát více a v Hondurasu, zemi s nejvyšší mírou vražd na světě, asi devadesátkrát více. Z dostupných důkazů však jasně plyne, že lidé v průběhu civilizačního vývoje od násilí upouštěli, a nikoli naopak, zejména díky růstu a větší organizovanosti moderních společností. Domorodý africký kmen !Kung, který v padesátých letech minulého století americká spisovatelka Elizabeth Marshall Thomasová romanticky popsala jako „neškodný lid,“ vykazoval kdysi 40 vražd na 100 000 obyvatel, což kleslo o více než 30 %, jakmile byli !Kungové podrobeni státní autoritě. Jde o velmi poučný příklad toho, že složité společenské struktury násilné sklony lidí mírní, a nikoli podněcují. Brazilští domorodci kmene Yanomami se dopouštěli až 300 vražd na 100 000 obyvatel. To však stále není nejhorší. Například obyvatelé Papuy-Nové Guiney se každoročně zabíjejí v poměru 1000 na 100 000. Rekord však drží původní obyvatelé dnešní Kalifornie, příslušníci domorodého kmene Kato, z nichž v roce 1840 přišlo o život 1450 na 100 000 obyvatel.

Protože děti, jako všichni lidé, nejsou jen dobré, nelze si myslet, že když je necháme bez vedení, nedotčené nároky a limity společnosti, vyrostou v dokonalé jedince. I psy je potřeba socializovat, pokud z nich chceme mít vítané členy smečky, a děti jsou podstatně složitější než psi. To znamená, že mnohem pravděpodobněji sejdou z cesty, pokud se jim nedostane výchovy, disciplíny a náležité podpory. Proto je nejen nesprávné připisovat všechny násilné sklony lidí na vrub patologickým společenským strukturám. Je to dokonce přesně naopak. Klíčový proces socializace závažně redukuje násilí a významně prospívá dobru. Děti musíme formovat a utvářet, jinak jim bráníme v rozvoji. To se jednoznačně odráží v jejich chování – děti zoufale touží po pozornosti svých vrstevníků i dospělých, protože právě ta z nich činí efektivní a sofistikované týmové hráče a je pro ně životně důležitá.

Nedostatek živého zájmu a pozornosti může dětem přivodit stejnou újmu jako tělesné či psychické týrání. Je to újma z nečinnosti, není však o nic méně vážná a o nic méně dlouhodobá než ta přímá. Dochází k ní, když „shovívavě“ nevíšmaví rodiče u svých potomků nerozvíjejí bystrost, pozornost a uvědomělost a místo toho je ponechávají ve stavu nevědomí a zakrnělosti. Dochází k ní, když se rodiče hrozí jakéhokoli konfliktu a pláče, neodvážejí se své ratolesti korigovat a nechávají je bez rodičovského vedení. Takové děti poznám na ulici na první pohled. Jsou bledé a nesoustředěné a roztěkané. Jsou nevýrazné a šedivé, žádná rozzářená zlatička. Jsou to neopracované kusy kamene, navěky uvězněné v předsálí života.

Takové děti jejich vrstevníci zcela ignorují, zkrátka protože s nimi není žádná hra. I dospělí se k nim chovají přehlíživě, i když by to nikdy nepřiznali. Když jsem na počátku své kariéry sloužil v denních centrech, zanedbávané děti vždy za mnou přišly a dřeply si vedle mne – nebo mi přímo vyskočily na klín, i když jsem zrovna pracoval – nedozrále, tápavě, beze smyslu pro náležitý odstup či lehkou hravost, na popud neodbytné touhy po pozornosti dospělého, která je pro ně nezbytným katalyzátorem dalšího rozvoje. V takových chvílích jsem jen silou vůle nedal najevo podráždění či odpor vůči těmto přerostlým batolatům (dokonce jsem musel přemáhat nutkání přímo je odstrčit), přestože jsem je chápal a bylo mi jich líto. Mám za to, že taková reakce, byť tvrdá a nevlídná, je univerzální, že je to naše vnitřní výstražné světlo, které nás varuje před bližším vztahem se špatně socializovaným dítětem a upozorňuje nás na pravděpodobnou a nepatřičnou závislost (za dítě by měli zodpovídat rodiče) a ohromné množství času a úsilí, které navázání takového závislého vztahu vyžaduje. Když se i potenciálně přátelský vrstevník či empatický dospělý ocitne v takové situaci, mnohem pravděpodobněji přesune pozornost k jiným dětem, které slibují, bez obalu řečeno, lepší poměr nákladů a výnosů.

Rodič nebo kamarád

Nevíšmavost a špatné zacházení, které jdou ruku v ruce s chabě rozvrženou či dokonce neexistující disciplinární strategií, mohou být záměrné – motivované výslovným a vědomým (třebaže scestným) rodičovským úmyslem. Častěji však rodiče paralyzuje strach, že je potomek

přestane milovat, či dokonce začne nenávidět, pokud jej za cokoli napomenou. Kamarádský vztah s jejich dětmi je pro ně nejvyšší prioritou a jsou pro něj ochotni obětovat i respekt. To není dobře. Dítě může mít mnoho kamarádů, ale pouze dva rodiče – v tom lepším případě – a ti jsou pro něj více než kamarádi, nikoli méně. Přátelé mají jen omezený prostor ke korekci. Každý rodič se proto musí smířit s tím, že jej potomek v reakci na výtku či trest občas počastuje dočasným hněvem či dokonce nenávistí, jelikož dlouhodobé důsledky děti příliš nevnímají a ani se o ně nestarají. Rodiče jsou pro své děti průvodci společností. Učí je, jak se chovat tak, aby pak s nimi mohli druzí jednat smysluplně a produktivně.

Vést dítě k disciplíně je zodpovědností rodiče. Disciplína není projevem hněvu ze špatného chování ani pomsta za nějaký přečin. Je to pečlivá kombinace laskavosti a dlouhodobého úsudku. Řádná disciplína vyžaduje úsilí, dokonce lze říci, že je synonymem úsilí. Není snadné věnovat dětem plnou pozornost. Není snadné zjistit, co je správné a co ne a proč. Není snadné formulovat férový a soucitný postup vedení k disciplíně a vyjednat její dodržování s ostatními lidmi, kteří se na výchově dítěte podílejí. Vzhledem k této kombinaci zodpovědnosti a obtížnosti pak leckterý rodič přivítá názor, že bychom děti neměli v ničem omezovat. Může se pak zříct povinnosti své děti kultivovat s výmluvou, že jim to jen prospěje. Je to hluboký, zhoubný sebeklam. Je to neodpuštělný projev lenosti a necitelnosti. Tím však náš sklon k výmluvám a racionalizaci nekončí.

Předpokládáme, že jakákoli pravidla nenapravitelně zadusí bezmeznou přirozenou kreativitu našich dětí, ačkoli z odborné literatury jednoznačně vyplývá, že větší než malé množství kreativních schopností je jednak překvapivě vzácné, a jednak že přesně dané hranice tvořivou činnost neomezují, ale naopak podporují. Přesvědčení o výhradně destruktivním účinku pravidel a struktury jde často ruku v ruce s představou, že děti budou samy vědět, kdy mají spát a co mají jíst, stačí jen nepotlačovat jejich dokonalé přirozené instinkty. Obojí je zcela neopodstatněné. Děti budou klidně přežívat na hamburgerech, hranolkách a bonbónech, pokud tím přitáhnou pozornost, získají vliv nebo se tak vyhnou zkoušení nových jídel. Místo aby šly na kutě rozumně a pokojně, budou se vzpírat nočnímu bezvědomí, dokud je neskolí únava. Pokud jim to dovolíme, budou v rámci průzkumu sociálního terénu provokovat dospělé se stejnou radostí jako malí šimpanzi dotírají na samce ve své tlupě. Z reakcí na své provokace se dítě

i šimpanzí mládě učí poznávat hranice toho, co by jinak byla příliš nevázaná a děsivá svoboda. Takové meze jsou pak pro ně opěrným bodem, i když jim jejich objevování často přivodí krátkodobé zklamání či frustraci.

Pamatuji si, jak jsem vzal jednu dceru na dětské hřiště. Byly jí tehdy asi dva roky. Hrála si na prolézačce a zrovna visela dolů za ruce, když si na stejnou příčku stoupl obzvlášť provokativní malý zloduch. Vzhlédl jsem k němu a naše pohledy se setkaly. Chlapec se k dceři přiblížil a zas a znovu, stále silněji, jí šlapal na ruce a přitom mě pozoroval. Věděl moc dobře, co dělá. Trhni si, taťuldo – tak zněla jeho filozofie. Za svého krátkého života už došel k závěru, že dospělí si nezaslouží nic než pohrdání a že se jim může s klidem v duši vzepřít. To ještě nevěděl, že i on jednou vyroste. Rodiče mu připravili beznadějnou budoucnost. Jak velké – a prospěšné – bylo jeho překvapení, když jsem jej popadl a odhodil o deset metrů dál.

Nebojte se, jen žertuji. Ve skutečnosti jsem popadl dceru a odvedl ji. Tomu chlapci by však jen prospělo, kdybych to udělal.

Představte si, že malé dítě opakovaně bije matku do tváře. Proč to dělá, diví se přihlížející. To je však hloupá otázka. Nepřípustně naivní. Přece aby ukázalo matce, kdo je tady pánem. Aby se přesvědčilo, co vše mu projde. Na násilí není koneckonců nic záhadného. Nepochopitelný je mír. Násilí je výchozí stav. Je snadné. Obtížný je mír. Ten se musí naučit, vštípit, zasloužit. (Lidé si základní psychologické otázky mnohdy kladou přesně opačně. Proč někdo bere drogy? To není záhada. Nepochopitelné je, proč je všichni nebereme v jednom kuse. Proč lidé trpí úzkostí? To není záhada. Na rozum mi nejde, jak někdo může být byt na chvíli klidný. Jsme křehcí a smrtelní. V životě nás může postihnout milion různých neštěstí, na milion různých způsobů. Správně bychom měli být každou vteřinu k nepříčetnosti vyděšení. Jenže nejsme. Totéž platí o depresi, lenosti a kriminalitě.)

Pokud vám dokážu ublížit a přemoci vás, pak vám mohu provést, kdykoli cokoli mne napadne. Mohu vás trýznit, třeba jen ze zvědavosti. Mohu si uzurpovat vaši pozornost a poroučet vám. Mohu vám ukrást hračku. Děti útočí jako první, protože agrese je vrozená, třebaže u některých jedinců dominantnější než u jiných, a také protože násilí je cestou k vytouženému cíli. Představa, že takové chování se děti musejí teprve naučit, je pomýlená. Had se nemusí učit kousat. Má to v povaze. Čistě statisticky platí, že dvouleté děti jsou

nejagresivnější lidé na světě. Kopou, tlučou a koušou a kradou cizí majetek. Zkoumají tak svět, vybíjejí si hněv a frustraci a uspokojují své impulzivní touhy. Pro naše účely je podstatné, že tak poznávají meze přípustného chování. Jak jinak by na to měly přijít? Malé děti jsou jako slepci tápavě hledající zed'. Musejí se posouvat stále kupředu a zkoušet, kde jsou skutečné hranice, protože ty často leží jinde, než se jim říká.

Soustavnou korekcí takové činnosti jim rodiče v tomto procesu pomáhají. Pokud to nedělají, nechávají své děti bez vedení a ony, pokud jsou agresivní a dominantní, pak tlučou a koušou a kopou, dokud nenarazí na mantinel. Jak silně můžu mamku praštit? Inu, dokud se neohradí. Proto je korekce lepší dříve než později, tedy pokud si rodič nepřeje být tlučen. Dítě se mimoto naučí, že tlouct někoho není optimální společenská strategie. Bez korekce nevyvine žádné úsilí směrem k organizaci a regulaci svých impulzů, tak aby mohly nekonfliktně koexistovat v dětské psychice i v širší společnosti.

Můj syn byl v raném dětství obzvlášť protivný. Dceru jsem kdysi dokázal přikovat na místo jediným přísným pohledem. To však na syna ani v nejmenším neplatilo. Jakmile překročil devět měsíců, má žena, která rozhodně není žádná měkkota, neměla u stolu ani chvíli klidu. S oblibou se s ní přetahoval o lžičku. „Tak si ji nechej!“ řekli jsme nakonec. Stejně jsme jej nechtěli krmit ani o minutu déle, než bylo nutné. Jenže ten malý zlotřilec nikdy nesnědl víc než tři, čtyři sousta. Pak si s jídlem jen hrál. Donekonečna jej míchal v misce, pouštěl kousky jídla ze své vysoké dětské židle na zem a sledoval, jak padají. To je normální, říkali jsme, jen zkoumá. Jenže pak nejedl, kolik měl, a proto ani dostatečně nespal. O půlnoci pláčem budil rodiče, kteří pak byli nevrlí a bez nálady. Syn zlobil matku, která si pak frustraci vybíjela na otci. K ničemu dobrému to nevedlo.

Po pár dnech všeobecného rozkladu jsem se rozhodl, že lžičku vybojuji zpět, a připravil se na válku. Vyhradil jsem si na ni dostatek času. Věřte nebo ne, ale trpělivý dospělý dokáže porazit dvouleté dítě. Jak praví stará moudrost, „stáří a proradnost vždy přemohou mládí a zdatnost“. Částečně je to tím, že když jsou člověku dva roky, čas běží nekonečně pomalu. Má půlhodina byla pro mého syna týden. O vítězství jsem nepochyboval. Syn byl tvrdohlavý a protivný, ale já umím být horší. Usedli jsme za stůl proti sobě a já před něj postavil misku. Bylo to jako *V pravé poledne*. Oba jsme věděli, že půjde do tuhého. Syn uchopil lžičku. Já mu ji vzal a nabral

vrchovaté sousto lahodné kaše. Pomalu jsem mu jej přisunul k puse. Syn si mě změřil přesně stejným pohledem, jako tehdy ten zloduch na dětském hřišti, a pevně stiskl rty. Otáčel hlavou ze strany na stranu, zatímco jej má lžička neúnavně pronásledovala.

Já měl však v rukávu i další esa. Dloubl jsem ho do hrudi, jako bych ho chtěl pozlobit. Syn ani nehnul brvou. Dloubl jsem ho znovu. A znovu. A znovu. Ne silně, jen tak, aby to nemohl ignorovat. Po asi deseti dloubnutích to syn nevydržel a chtěl se hlasitě ohradit, a to byla jeho osudová chyba. Sotva otevřel pusou, hbitě jsem mu do ní vsunul lžičku. Syn se nevítané sousto pokusil vytlačit jazykem ven, ale i s tím jsem si dokázal poradit. Jednoduše jsem mu na rty přitlačil ukazovák. Něco vyteklo ven. Ale něco prošlo dovnitř. Jedna nula pro tátu. Pohladil jsem ho po hlavě a řekl mu, že je hodný kluk. A myslel jsem to upřímně. Když vám někdo vyhoví, odměňte jej. Vítěz má být šlechetný. Za hodinu bylo po všem. Neobešlo se to bez vztekání a křiku. Žena to v jedné chvíli nevydržela a odešla. Toho stresu na ni bylo moc. Ale nakonec syn snědl úplně všechno, a pak mi vyčerpaně padl do náruče. Společně jsme si zdřímli. A když se vzbudil, projevoval mi větší lásku než kdy předtím.

Totéž jsem u dětí pozoroval mnohokrát, a nejen u svých. Jednou jsme se dohodli s dalším párem, že si budeme navzájem hlídat děti, všechny mladší tří let. Ty se vždy sešly v jednom domě a jeden pár si zašel na večeři nebo do kina. O něco později se k naší dohodě připojil třetí pár. Jejich dvouletého, na svůj věk velkého syna jsem viděl poprvé.

„Nechce spát,“ prohlásil jeho táta. „Uložíme ho do postele, ale on za chvíli vyskočí a sejde k nám dolů do obývacího pokoje. Většinou mu pak pustíme Sezame, otevři se.“

Já rozhodně nikoho za neposlušnost odměňovat nebudu, pomyslel jsem si. A už vůbec ne pohádkou. Nahlas jsem samozřejmě neřekl nic. S rodiči o jejich dětech nemá smysl mluvit dřív, než jsou opravdu připraveni poslouchat.

Večer jsme všechny ratolesti uložili do postele. Čtyři z pěti okamžitě usnuly, ne však filmový fanoušek. Sice jsem jej uložil do postýlky s ohrádkou, aby nemohl uprchnout, ale vřískat mohl. A taky že vřískal. Z jeho strany to byla slušná strategie. Bylo to protivné a mohlo to probudit ostatní děti, které by se k němu hned přidaly. Jedna nula pro kluka. I vypravil jsem se do ložnice. „Lehni si a spi,“ rozkázal jsem. Bezvýsledně. „Lehni si,“ řekl jsem, „nebo tě položím já.“ Podobné

výhrůžky na tak malé děti obvykle nezabírají, a už vůbec ne v takové situaci, ale já zkrátka věřím na férové varování. Kluk si samozřejmě nelehl. Místo toho znovu zavřískal, jen tak pro efekt.

To děti dělají často. Vyděšení rodiče si myslí, že jejich ratolest pláče ze smutku nebo bolesti. Není to tak. Důkladná analýza obličejových svalů jednoznačně ukázala, že jedním z nejčastějších důvodů dětského pláče je hněv. Pláč z hněvu vypadá a zní jinak než ze strachu nebo úzkosti a s trochou snahy je to poznat. Ten první je často aktem dominance, a jako takový by jej rodiče měli řešit. A tak jsem kluka zvedl a položil. Jemně. Trpělivě. Ale pevně. On vstal. Já ho položil. On vstal. Já ho položil. On vstal. Tentokrát jsem ho položil na břicho a zlehka mu přitiskl dlaň na záda. Kluk se mocně vzpínal, ale nebylo mu to nic platné. Pořád byl desetkrát menší než já. Nějakou chvíli jsem ho držel a vlídně mu opakoval, že je hodný kluk a že má spát. Dal jsem mu dudlík a něžně ho poplácal po zádech. Chlapec se postupně uvolnil a zavřel oči. Stáhl jsem ruku.

Kluk okamžitě vyskočil na nohy. Musel jsem uznat, že je to bojovník. A tak jsem ho znovu zvedl a položil. „Spi, ty lotře,“ řekl jsem. Znovu jsem ho zlehka poplácal po zádech. Některé děti to uklidňuje. Viděl jsem, že ho už zmáhá únava a že brzy kapituluje. Znovu zavřel oči. Vstal jsem a potichu zamířil ke dveřím. Na prahu jsem se naposled otočil. Kluk zase stál. „Lehni, příšero,“ houkl jsem a namířil na něj varovný prst. Tentokrát se skácel jak podřátý. Zavřel jsem dveře. Padli jsme si do oka. Ani já, ani žena už od něj po zbytek večera neslyšeli ani pípnutí.

„Jak to s ním šlo?“ zeptal se otec, když se pozdě v noci vrátili z města. „Dobře,“ odvětil jsem. „Bez problémů. Teď už spí.“

„A budil se?“

„Vůbec,“ zavrtěl jsem hlavou. „Celou dobu spí jako špalek.“

Klukův otec na mne vrhl tázavý pohled. Ale nahlas se nezeptal. A já mu nic neřekl.

Neházejte perly sviním, jak praví staré úsloví. Možná si říkáte, že je to příliš kruté. A nenaučit své dítě chodit spát a ještě ho pak odměňovat šaškárnami nějakých strašidelných loutek? To je taky kruté. Každý ať sám posoudí, co je horší.

Dohlížet a trestat

Dnešní rodiče se děsí dvou slov, která často stojí vedle sebe – disciplína a trest. Představují si pod nimi káznice, vojáky, okované boty. A hranice mezi trestem a týráním je opravdu tenká. S disciplínou a tresty je třeba zacházet opatrně. Těm obávám se není co divit. Obojí je však nutné. Obojí lze uplatňovat nevědomky nebo vědomě, špatně nebo dobře, ale úniku před nimi není.

Netvrdím, že nelze vést k disciplíně prostřednictvím odměny. Odměňovat správné chování může být naopak velmi účinné. Slavný behaviorální psycholog B. F. Skinner byl velkým pří-znivcem této metody. A také ji mistrně ovládal. Holuby naučil hrát ping pong. Sice míček jen kouleli zobákem po stole, ale i to byl na ptáky úžasný výkon. Skinner je dokonce během 2. světové války v rámci projektu Holub (později Orcon) učil pilotovat rakety. Dospěl daleko, jeho snahy však ukončilo vynalezení elektronického naváděcího systému.

Skinner svá pokusná zvířata mimořádně pečlivě pozoroval a každý úkon, který se alespoň podobal tomu žádanému, okamžitě odměnil přesně odměřeným pamlskem – ne příliš skoupým, který by zvířata nemotivoval, ale ani příliš štědrým, který by znehodnotil všechny budoucí. Totéž lze s velkým úspěchem uplatňovat i ve výchově dětí. Tak například chcete, aby vám váš malý syn pomohl s prostřením stolu. Je to užitečná dovednost. Potěšilo by vás, kdyby to syn dokázal. I jemu by to přidalo na sebeúctě. Cílový úkon si tedy rozdělíte na jednotlivé části. Nejprve je potřeba přenést talíře z kredence na stůl. I to ale může být příliš složité. Možná se váš syn teprve před pár měsíci naučil chodit a pořád se trochu potácí. A tak začnete trénink tím, že mu podáte talíř a on vám jej vrátí zpátky. Můžete ho pohladit po hlavě. Můžete z toho udělat hru. Talíř si od něj vezmete pravou rukou a za zády si jej přehodíte do levé. Pak mu třeba talíř podáte a o pár kroků poodstoupíte, aby syn musel udělat pár kroků, než vám jej vrátí. Udělejte z něj talířového virtuosa. Nenechte ho vést v pasti nešikovnosti.

Touto metodou můžete naučit prakticky cokoli kohokoli. Nejprve si stanovte cíl. Pak sledujte své okolí jako ostříž. A nakonec, jakmile spatříte něco alespoň podobného své kořisti, vrhněte se po tom střemhlav a svého žáka odměňte. Třeba máte dceru, která je od puberty velmi zamlklá. Rádi byste ji trochu rozpovídali. To je váš cíl – komunikativnější dcera. Jednoho rána u snídaně se s vámi podělí o nějakou příhodu ze školy. To je vaše chvíle – věnujte jí plnou

pozornost. Právě tím ji odměníte. Přestaňte psát esemesky a poslouvejte. Jinak se může stát, že už vám nikdy nic neřekne.

Rodičovská opatření, která dětem dělají radost, jsou bezesporu účinnou výchovnou metodou. Platí to nejen pro děti, ale i pro partnery, kolegy nebo rodiče. Ovšem Skinner byl realista. Neušlo mu, že učení pomocí odměny je velmi obtížné. Často musel jen trpělivě pozorovat, dokud se jeho pokusný subjekt neuráčil provést žádaný úkon. Zabrало to spousty času a čekání, což byl problém. Skinner navíc musel svá zvířata nechat vyhladovět na tři čtvrtiny jejich běžné váhy, než se začala dostatečně zajímat o odměnu v podobě krmení. Tím však slabiny čistě pozitivního přístupu nekončí.

K učení nám dopomáhají nejen pozitivní, ale i negativní emoce. A učit se musíme, protože se rodíme hloupí a zranitelní. Snadno můžeme umřít. To není dobře a nás to trápí. V opačném případě bychom smrt vyhledávali a spolehlivě nacházeli. Znervózňuje nás i pouhá *možnost* úmrtí. Neustále. V tom smyslu nás negativní emoce chrání. Bolest a strach a hanba a odpor jsou nepříjemné, ale tím nás chrání. A my jsme k těmto pocitům velice náchylní. Například ztráta určité hodnoty nás bolí víc, než nás těší její nabytí. Bolest je silnější než radost a úzkost pádnější než naděje.

Všechny emoce, pozitivní i negativní, mívají dvě užitečně odlišené varianty. Pocit uspokojení (neboli nasycení) nám říká, že jsme udělali něco dobrého, a naděje (neboli motivační odměna) je známkou toho, že nás čeká něco příjemného. Bolest bolí, abychom příště neopakovali něco, co nám ublížilo nebo nás uvrhlo do sociálního vyloučení (jelikož osamění je také formou bolesti). Úzkost nás varuje před špatnými lidmi a místy a chrání nás před potenciální bolestí. Všechny tyto emoce musejí být ve vzájemné rovnováze, my je musíme posuzovat komplexně a v daném kontextu, protože bez nich bychom nepřežili a neprospívali. Proto svým dětem prokazujeme medvědí službu, když se vzdáváme důležitého výchovného nástroje, jako jsou negativní emoce (které samozřejmě musíme používat opatrně a s láskou).

Skinner věděl, že výhrůžky a trest mohou zabránit nežádoucímu chování, stejně jako odměna může povzbudit k tomu žádoucímu. V dnešní době, kdy jsme paralyzováni představou jakéhokoli vnějšího zásahu do takzvaně přirozeného vývoje neposkvrněné dětské psychiky, není snadné o tomto tématu mluvit. Kdyby se však děti opravdu vyvíjely samy od sebe, bez nutnosti

vnějšího vedení, nemusely by procházet tak dlouhým procesem zrání a dospělosti. Jednoduše by vyskočily z dělohy a hned začaly obchodovat na burze. Plně je ochránit před strachem a bolestí navíc nelze. Jsou malé a zranitelné. O světě toho moc nevědí. I když se učí něčemu tak přirozenému jako chůze, svět jim dává jednu ránu za druhou. A to vůbec nemluvíme o frustraci a pocitu, že jim nikdo v ničem nevyhoví, které se stanou nedílnou součástí jejich vztahů se sourozenci, vrstevníky a nevstřícnými, tvrdohlavými dospělými. Vzhledem k tomu se pak musíme ptát nikoli, jak dokonale zaštitit děti před neštěstím a nezdarem, aby nikdy nezakusily strach nebo bolest, ale jak je toho naučit co nejvíce s minimálními náklady.

V *Šípkové Růžence* od Disneyho se král a královna konečně dočkají dcery. Světu ji chtějí představit na velkolepém křtu a pozvou na něj každého, kdo jejich dceři projeví lásku a úctu. Jenže zapomenou na čarodějku Zlobu, Paní zla, královnu podsvětí, v podstatě odvrácenou tvář Přírody. To symbolicky znamená, že královský pár svou milovanou Růženku přespříliš hýčká, že ji chce zavřít do zlaté klece, kde bude ochráněna před veškerým zlem. Tím ji však neochrání, naopak ji oslabí. Zloba ji prokleje se slovy, že až jí bude šestnáct, píchne se do prstu o vřeteno kolovrátku a umře. Kolovrátek je vlastně kolo osudu a krvácející píchnutí symbolizuje ztrátu panenství, známku přerodu dívky v ženu.

Dobré víly (přívětivá tvář Přírody) naštěstí kletbu zmírní. Růženka má jen usnout a probudí ji až polibek z lásky. Král s královnou propadnou panice, nechají zničit všechny kolovrátky v zemi a dceru svěří třem přespříliš hodným vílám. Ty pokračují v nastolené strategii a Růženku chrání před vším nebezpečným, tím jí však zároveň brání vyrůst z naivity, nevyzrálosti a psychické křehkosti. Před svými šestnáctými narozeninami jde princezna do lesa, potká tam prince a ještě týž den se do něj zamiluje. Trochu přitažené za vlasy, nemyslíte? Poté začne hořekovat, že ji chce král provdat za prince Filipa, kterému je zaslíbena už od dětství, a citově se zhroutí, když je na své narozeniny přivedena zpátky do paláce. Právě v té chvíli dojde kletba naplnění, v paláci se otevře kouzelný vchod do věže a v ní se objeví kolovrátek, Růženka se píchne do prstu a usne. Symbolicky opět můžeme říct, že si tím zvolí nevědomí před hrůzami dospělého života. Něco existenčně velmi podobného se stává s přespříliš hýčkanými dětmi, které jejich první reálný nezdár či dokonce střet s opravdovým zlem zdeptá tak, že pak touží po blaženosti bezvědomí. Děti zlo nechápou a neumějí se mu bránit.

Představme si tříletou holčičku, která se nenaučila dělit s ostatními. Rodiče to vidí, ale nechtějí být na dceru zlí a nezakročí. Ve skutečnosti však zavírají oči před problémem, odmítají si přiznat pravdu a zříkají se povinnosti naučit dceru správnému chování. Samozřejmě je netěší, že se dcera nechce rozdělit se svou sestrou, ale tváří se, že je všechno v pořádku. Není to v pořádku. Později se na ni oboří kvůli něčemu, co s tímto problémem nesouvisí. Jejich dcera se lekne a rozpláče, ale nic nepochopí a nic se nenaučí. Pak si bude chtít najít kamarády, ale nedopadne to dobře, protože jí chybí sociální dovednosti. Neumí spolupracovat s druhými, a tak si s ní její vrstevníci odmítnou hrát. Pohádají se s ní a na hraní si najdou někoho jiného. Rodiče ostatních dětí si také povšimnou, jak je neobratná a neposlušná, a přestanou ji zvat k sobě domů. Holčička zůstane osamocená a odmítaná, začne trpět úzkostí, depresemi a zahořklostí a odvrátí se od života, jako by si opravdu přála upadnout do bezvědomí.

Rodiče, kteří odmítnou převzít zodpovědnost za disciplínu svých dětí, si představují, že mohou jednoduše uniknout konfliktu, který je nedílnou součástí správné výchovy dětí. Ano, krátkodobě se vyhnou roli zlých dospělých. Své potomky však před strachem a bolestí neochrání. Právě naopak – kritický a necitelný sociální svět takovým dětem udělí lekci mnohem tvrdší než zodpovědný rodič. Buď své děti ukážete vy sami, nebo to za vás udělá zbytek světa, který si nebude brát servítky. Pokud si však zvolíte to druhé, nenamlouvejte si, že tak činíte z lásky.

Leckdo možná namítne, jak je to dnes v módě: proč by se dítě mělo podřizovat svévolným příkazům rodičů? Dokonce je dnes slyšet politicky korektní myšlenka, že taková výchova je projevem „adultismu“, což je typ předsudků analogický s rasismem či sexismem. Otázku rodičovské autority je však potřeba zodpovědět pečlivě, a k tomu ji musíme důkladně analyzovat. Pokud akceptujeme výše uvedenou námitku tak, jak je formulována, zčásti akceptujeme i její platnost, a to může být nebezpečné. Proto si ji rozeberme.

Zaprvé, proč by se dítě mělo *podřizovat*? To je snadné. Dítě musí poslouchat, protože je závislé na péči, kterou mu více či méně nedokonalí rodiče poskytují. Proto je pro něj výhodnější chovat se tak, aby mu druzí projevovali opravdovou lásku a přízeň. Nebo ještě lépe tak, aby si získalo optimální pozornost dospělých, která prospěje jeho současné situaci i budoucímu vývoji.

To je velmi vysoký standard, je to však v nejlepším zájmu dětí, a tak je vhodné o něj alespoň usilovat.

Každé dítě by se dále mělo naučit kultivovaně plnit očekávání občanské společnosti. To neznamená propadnout tupé ideologické konformitě. Rodiče zkrátka musejí odměňovat takové názory a činy, které jejich potomku přinesou úspěch i mimo rodinný kruh, a pomocí hrozeb a trestu korigovat chování, které by mu nepřineslo nic než trápení a životní nezdár. Vhodného času k takovému usměrnění však nemají nazbyt, a tak s ním nesmějí příliš otálet. Pokud se dítě nenaučí správnému chování do svých čtyř let, nadosmrti bude mít potíže s navazováním přátelských vztahů. Odborná literatura se v tomto shoduje. Děti, které si zneprátelí své vrstevníky, se přestanou vyvíjet. Začnou zaostávat stále víc, zatímco ostatní půjdou kupředu. Dítě bez kamarádů pak často vyrostе v osamělého, asociálního a deprimovaného mladistvého či dospělého. A to není dobře. Blahodárnému vlivu sociálních interakcí s druhými vděčíme za větší část svého duševního zdraví, než si uvědomujeme. Naše okolí nám musí neustále připomínat, jak přemýšlet a jednat. Jakmile se od správného směru odchýlíme, lidé, kterým na nás záleží a mají nás rádi, nás mohou více či méně důrazně usměrnit. Proto je dobré pár jich kolem sebe mít.

Vrátíme-li se k naší otázce, není pravdou, že vláda dospělých je vždy a všude svévolná. To platí jen v dysfunkčním totalitním státu. Ale v civilizované, otevřené zemi většina dodržuje funkční společenskou smlouvu, jejímž cílem je obecné blaho, či přinejmenším koexistence bez velkého násilí. Ani systém pravidel, který umožňuje pouze onu minimální verzi smlouvy, není v žádném případě svévolný, nikoli v porovnání s alternativami. Pokud společnost dostatečně neodměňuje produktivní, prosociální chování, přerozděluje zdroje velmi svévolně a neférově a dává prostor krádežím a kořistnictví, dlouho nekonfliktní nezůstane. Pokud její hierarchie stavějí pouze (či primárně) na moci namísto způsobilosti, bez níž nelze plnit důležité a obtížné úkoly, stane se náchylná ke kolapsu. To v jednodušší podobě platí i o hierarchiích v rámci šimpanzích tlup, což svědčí o tom, že jde o pravdu fundamentální, biologickou a ne-arbitrární.

Špatně socializované děti mají hrozný život. Proto je optimální socializace nanejvýš žádoucí. Zčásti toho lze dosáhnout pomocí odměňování, ale ne úplně. Otázka proto nezní, zda občas přikročit také k hrozbě či trestu, nýbrž zda tak činit vědomě a promyšleně. Jak tedy máme děti

ukázňovat? Na to není jednoduchá odpověď, protože děti (i rodiče) se svým temperamentem výrazně liší. Některé jsou milé a vstřícné. Bytostně se chtějí všem zavděčit, jenže za to platí averzí ke konfliktu a sklonem k závislosti na druhých. Jiné mají svou hlavu a jsou nezávislejší. Chtějí dělat, co se jim líbí, kdykoli, neustále. Mohou být neposlušné a zatvrzelé. Některé děti touží po pravidlech a struktuře a jsou spokojené i v prostředí, kde vládou přísná pravidla. Jiné nemají o předvídatelnosti a rutině valné mínění a odmítají i minimální nutný řád. Některé mají bujnou představivost a srší kreativitou, jiné jsou věcnější a konzervativní. To vše jsou hluboké, důležité rozdíly, které vycházejí z biologických faktorů a společensky se modifikují jen ztěžka. Vzhledem k takové variabilitě máme vskutku štěstí, že jsme zdělili společnost, která o otázce náležitého uplatňování sociální kontroly diskutuje tak uvážlivě a důkladně.

Minimální nutná síla

Na začátek předkládám jednoduché tvrzení – pravidel by nemělo být víc, než je nezbytně nutné. Jinými slovy špatné zákony okrádají o respekt ty dobré. Je to etický – ba dokonce právnícký – ekvivalent Occamovy břitvy, koncepční gilotiny každého vědce, podle níž má výchozí prioritu ta nejjednodušší možná hypotéza. Proto nezatěžujme děti ani rodiče příliš mnoha pravidly. To vede jen k frustraci.

Omezte počet pravidel. Pak vymyslete, co si počít, pokud dítě některé poruší. Obecné, na kontextu nezávislé pravidlo ohledně výše trestu není jednoduché formulovat. Jistý užitečný standard je však zakotven v anglosaském právu, jednom z pilířů západní civilizace. A z jeho analýzy můžeme vyvodit druhý užitečný princip.

Anglosaské právo umožňuje obranu občanských práv, ovšem jen v rozumné míře. Někdo násilím vnikne do vašeho domu. Vy máte nabitou pistoli. Máte právo se bránit, je však lepší činit tak uvážlivě. Co když se k vám jen dobývá opilý soused, který si spletl adresu? „Zastřelit!“ pomyslíte si. Jenže to není tak jednoduché. A tak na něj raději houknete: „Nechej toho! Mám pistoli!“ Pokud se nedočkáte ani vysvětlení, ani ústupu, můžete zkusit varovný výstřel. Pokud ani ten vetřelce neodradí, můžete jej nejprve trefit do nohy (neberte to, prosím, jako právníckou radu, uvádím jen příklad). Tato metoda postupného zesilování reakce stojí na jedné

skvělé a praktické zásadě zvané minimální nutná síla. Takže teď máme dva obecné principy vedení k disciplíně. Zaprvé, omezujte počet pravidel. A zadruhé, vymáhejte jejich dodržování pomocí minimální nutné síly.

V souvislosti s tím prvním se můžete zeptat: „A která pravidla by měla zůstat na seznamu?“ Mohu nabídnout pár návrhů. Nekousejte, nekopejte a netlučte nikoho pěstmi, leda v sebeobraně. Netrýzněte a nešikanujte ostatní děti, jinak skončíte ve vězení. Jezte civilizovaně a za pohoštění projevte vděčnost, aby vás druzí pozvali na večeři i příště. Naučte se dělit, aby si s vámi ostatní děti chtěly hrát. Dávejte pozor, když vám dospělí něco říkají, jinak vás nebudou mít rádi a nic vás nenaučí. Chodte spát pravidelně a poslušně, jinak vaši rodiče nebudou mít ani chvilku pro sebe a budou litovat, že jste se kdy narodili. Pečujte o své osobní věci, protože se to stejně musíte naučit a protože můžete být rádi, že vůbec nějaké máte. Buďte společenšší, když je kolem zábava, aby se s vámi ostatní děti chtěly bavit i příště. Chovejte se tak, aby vás druzí vždy viděli rádi a chtěli s vámi trávit čas. Dítě, které zná tato pravidla, bude všude vítáno.

Pokud jde o druhý, neméně důležitý princip, vaše otázka může znít: Co znamená minimální nutná síla? Na to musíte přijít metodou pokus-omyl, a začít přitom tím nejmenším možným zásahem. Některé děti lze pouhým pohledem přikovat na místo. Jiným stačí verbální příkaz. Na některé zabere až plácnutí po ruce. Taková strategie je obzvláště užitečná na veřejných místech, třeba v restauraci. Lze ji uplatnit rychle, tiše a efektivně, bez rizika eskalace. Jaká je alternativa? Dítě, které se vzteklým pláčem dožaduje pozornosti, si velkou oblibu nezíská. Když v restauraci běhá od stolu ke stolu a všechny ruší, dělá sobě i svým rodičům ostudu. Děti mnohem častěji zlobí na veřejnosti, protože experimentují – zjišťují, zda stará pravidla z domova fungují i na novém místě. Jen se neptají přímo, zejména pokud jsou mladší tři let.

Když byly naše děti malé a my je vodili do restaurací, všichni se na ně smáli. Děti seděly i jedly způsobně. Sice to nevydržely dlouho, ale my v restauraci nikdy zbytečně nevysedávali. Když se po tři čtvrtě hodiny začaly ošívát, věděli jsme, že je načase jít. Patřilo to k věci. Ostatní stolovníci nám často říkali, že na takovou šťastnou rodinku je moc pěkný pohled. My nebyli šťastní pořád, i naše děti občas zlobily. Většinou však byly hodné a my měli z podobných reakcí velkou radost. Největší prospěch z toho měly děti. Viděly, že je lidé mají rádi, což v nich upevňovalo dobré návyky. To byla jejich odměna.

Lidé si vaše děti oblíbí, pokud jim dáte šanci. To jsem si uvědomil, hned jak se nám narodil první potomek, dcera Mikhaila. Když jsme ji vozili v malém sportovním kočárku po ulicích typicky dělnické, frankofonní čtvrti Montrealu, drsní chlapáci se zastavovali a smáli se na ni. Šišlali na ni, hihňali se a dělali uhozené grimasy. Pohled na to, jak druzí reagují na děti, může člověku vrátit ztracenou víru v lidstvo. Vše se dále násobí, pokud se vaše děti chovají způsobně na veřejnosti. To se však neobejde bez důkladného a účinného vedení k disciplíně a k tomu zase potřebujete vědět něco o odměně a trestu, a ne se těmto znalostem záměrně vyhýbat.

Při budování vztahu s potomkem je potřeba mimo jiné zjistit, jak ten malý človíček reaguje na vaše usměrňování, a pak usměrňovat účinněji. Snazší je však omílat prázdné fráze jako „Fyzické tresty jsou neomluvitelné“, případně „Kdo bije děti, učí je bít druhé“. Začněme tím prvním tvrzením – *fyzické tresty jsou neomluvitelné*. Zaprvé ve společnosti vládne široký konsenzus, že některé formy nevhodného chování jako napadení či krádež jsou špatné a měly by se trestat. Zadruhé mají všechny tyto tresty řadu jak psychologických, tak i přímých tělesných aspektů. Odnětí svobody působí člověku bolest podobnou fyzickému traumatu. Totéž lze říci o sociální izolaci (včetně vyloučení ve sportu). Neurobiologické testy to potvrzují. Všechny tři vjemy zprostředkovává táž oblast mozku a lze je mírnit stejným typem drog či farmaceutik – opiáty. Vězení je bezesporu tělesný trest, zejména takzvaná samovazba (samotka), i když se odsouzený nesetká s žádným přímým násilím. Zatřetí se některým prohřeškům musí udělat přítrž efektivně a okamžitě, aby nepřerostly v něco horšího. Jak by měl být potrestán někdo, kdo neustále strká vidličku do elektrické zásuvky? Nebo kdo se smíchem běhá po rušném parkovišti u supermarketu? Odpověď je snadná – v rámci rozumných mezí tak, abychom to zarazili co nejrychleji. Protože cokoli jiného může mít katastrofální následky.

V případě zásuvky či parkoviště asi není třeba nic vysvětlovat. Totéž však platí i v sociální sféře, což nás přivádí ke čtvrté poznámce k námitkám proti fyzickým trestům. Tresty za nepříjemné chování (přinejmenším takové, které lze efektivně odnaučit v dětství) jsou s věkem stále přísnější, a společnost pak mladistvé a dospělé, jimž se nedostalo řádné socializace do čtvrtého roku věku, postihuje nepoměrně více. Přitom velkou část oněch neukázněných čtyřletých tvoří děti, které byly ve dvou letech od přírody nadprůměrně agresivní. Častěji druhé děti kopaly, tloukly a braly jim hračky (tedy kradly). Takové děti představují zhruba pět procent

všech chlapců a mnohem nižší procento dívek. Pokud tedy jen papouškujeme frázi „Fyzické tresty jsou neomluvitelné“, v podstatě se tím hlásíme k mylné představě, že tito malí čerti se jakýmsi kouzlem vylíhli z původně nevinných malých andílků. Svému potomkovi rozhodně neprospíváte, pokud jeho zlobení přehlídíte (zejména pokud jde o někoho přirozeně agresivnějšího).

Zapáté, kdo zastává názor, že fyzické tresty jsou neomluvitelné, automaticky předpokládá, že slovíčko *ne* má nějakou váhu i bez hrozby trestu. Žena si může dovolit říct *ne* mocnému, narcisistickému muži jedině proto, že má na své straně společenské zvyklosti, zákon a stát. Rodič může říct *ne* dítěti, které se dožaduje třetího zákusku, protože je větší, silnější a schopnější (a i on má samozřejmě na své straně autoritu zákona a státu). Slovíčko *ne* tedy musí znamenat: „Pokud v tom budeš pokračovat, stane se ti něco, co se ti nebude líbit.“ V opačném případě je dočista prázdné, či ještě hůř – znamená „další nesmyslné bláboly dospělých, které můžu s klidem ignorovat“. Nebo dokonce „všichni dospělí jsou slaboši a ňoumové“. To je obzvlášť škodlivá lekce vzhledem k tomu, že údělem dětí je stát se dospělým a že většinu toho, co se v životě naučí bezbolestně, mohou pochytit jen od dospělých. Ke komu nebo k čemu má vzhlízet dítě, které dospělé ignoruje a pohrdá jimi? Proč by vůbec mělo chtít vyrůst? Právě o tom je příběh Petra Pana, který má za to, že všichni dospělí jsou jako kapitán Hook – despotové, kteří se děsí své smrtelnosti. (Vzpomeňte si na žravého krokodýla s tikajícím budíkem v žaludku.) *Ne* opravdu znamená *ne* i bez pohrůžky násilím, jen pokud jej řekne jeden civilizovaný člověk druhému.

A co tvrzení, že *kdo bije děti, ten je učí bít druhé*? Kdepak. V žádném případě. Přinejmenším je to příliš zjednodušující. Tak zaprvé, výraz „bít“ je příliš neurčitý pro popis disciplinárních opatření efektivního rodiče. Kdyby „bití“ opravdu znamenalo celou škálu uplatňování síly, pak by nebyl ani žádný rozdíl mezi kapkami deště a atomovými pumami. Kdo není naivní nebo záměrně nepřehlídí fakta, tomu je jasné, že vždy záleží na kontextu a stupni použité síly. Každé dítě zná rozdíl mezi tím, když jej bezdůvodně kousne zlý pes, a když po něm chňapne rodinný mazlíček, protože mu sice z legrace, ovšem neuvážlivě, chtělo vzít kost. V debatě o tělesných trestech zkrátka otázku, jak silně rodič dítě uhodil a z jakého důvodu, nelze jen tak smést ze stolu jako něco nepodstatného. Zásadní je rovněž správné načasování, což je součástí kontextu.

Pokud svého dvouletého syna jemně plácnete po ruce, protože při hraní praštil sestru kostkou do hlavy, dá si obojí do souvislosti a příště to snad už neudělá. To mi přijde jako žádoucí výsledek. Váš syn z toho plácnutí rozhodně neusoudí, že by měl sestru bít ještě víc. Není hloupý. Jenom žálí, je impulzivní a schází mu rozlišovací schopnost. Mimochodem jak jinak byste chtěli jeho mladšího sourozence ochránit? Pokud vedete děti k disciplíně nedostatečně, ublížíte vždy tomu menšímu a slabšímu. Starší sourozenec jej pak může šikanovat celá léta, protože jste se vyhnuli nutnému konfliktu a nezarazili to už v počátku. Otočili jste se ke svým dětem zády. A když vás později váš mladší (možná už dospělý) potomek konfrontuje, řeknete jen: „Já vážně nevěděl(a), že to bylo takhle.“ Nevěděli jste, protože jste nechtěli vědět. Zřekli jste se zodpovědnosti za vedení ke kázi a vymluvili se na to, že se ke svým dětem nechcete chovat škaredě. V každé sladké perníkové chaloupce však bydlí čarodějnice, která žere děti.

Co z toho tedy pro nás vyplývá? Je třeba se rozhodnout, že své děti budeme ukázněvat účinně, nebo neúčinně. Každopádně se z této povinnosti nikdy nesmíme vyvléknout, protože příroda a společnost krutě potrestají všechny chyby našich dětí, které necháme bez korekce. Nabízím proto několik praktických tipů – vykázaní do pokoje může být velmi účinným trestem, zvláště pokud pak rozvztekaného potomka rádi přivítáme zpět, jakmile se znovu ovládne. Takové dítě by mělo chvíli sedět o samotě, dokud se neuklidní. A když mu pak dovolíme vrátit se do normálního života, bude to jeho vítězství, nikoliv vítězství jeho vzteku. Pravidlo typu „přijď za námi, až se budeš chovat slušně“ je prospěšné pro dítě i celou společnost. Určitě sami poznáte, že se váš potomek opravdu ovládl, a budete jej mít znovu rádi, i přesto, jak před chvílí vyváděl. A pokud se stále hněvate, pak možná jeho kajícnost není upřímná nebo úplná. Anebo byste se měli zamyslet nad vlastní schopností odpouštět.

Patří-li vaše dítě mezi zatvrzelé zlotřilce, kteří z pokoje se smíchem utečou, sotva za nimi zavřete dveře, můžete jej omezit v pohybu. Třeba jej můžete citlivě, ale pevně uchopit za paži, dokud se nepřestane kroutit a nezačne dávat pozor. A pokud nezabere ani to, možná nezbude než jej přehnout přes rodičovské koleno. Pro dítě, které zkouší své mantinely obzvláště neodbytně, může být dostatečným indikátorem vážnosti situace až pár plácnutí na zadek ze strany zodpovědného dospělého. Jsou situace, kdy však nestačí ani to, buď protože jde o mimořádně odhodlané, dobrodružné a odolné dítě nebo o mimořádně vážný prohřešek.

A pokud odmítáte o takových věcech přemýšlet, pak svou rodičovskou roli neberete zodpovědně. Svou špinavou práci necháváte na jiných, kteří ji rozhodně nebudou dělat v rukavičkách.

Shrnutí principů

Disciplinární zásada č. 1: *omezte počet pravidel*. Zásada č. 2: *užívejte minimální nutné síly*. A nyní zásada č. 3: *rodiče by měli být dva*. Výchova dětí je náročná a vyčerpávající. Je snadné v ní chybovat. Nespavost, hlad, hádka, kocovina, den blbec v práci, kterýkoli z těchto faktorů může proměnit rozumného člověka v nerozumného, a pokud se jich nakupí víc najednou, může z toho vzejít něco vyloženě nebezpečného. Za takových okolností je nutné mít poblíž někoho, kdo bude monitorovat situaci, v případě potřeby zakročí a pak to s vámi probere. Sníží se tím pravděpodobnost, že malý ukňouraný provokatér a jeho frustrovaný rodič jeden druhého vytočí k něčemu, co pak už nelze vzít zpátky. Rodiče by měli být dva, aby otec novorozence dohlédl na matku, která by jinak mohla udělat něco zoufalého, kdyby její kolikou trpící dítě křičelo od jedenácté večerní do páté ranní, měsíc v kuse. Neříkám tím, že bychom se měli dívat skrz prsty na matky samoživitelky, protože některé prostě musely uprchnout z nesnesitelného vztahu a mnohé se svým údělem zápasí s obdivuhodnou odvahou, jenže bychom neměli ani předstírat, že úplná a neúplná rodina jsou rovnocenné. Protože to není pravda. Prostě není.

Čtvrtá disciplinární zásada, kterou vám předkládám k uvážení, je více psychologická: *rodiče by měli dobře rozumět vlastním sklonům k tvrdosti, pomstychtivosti, aroganci, zatrpklosti, hněvu a klamu*. Málokdo se vědomě rozhodne, že bude příšerným otcem nebo matkou, ale špatná výchova je přesto běžným jevem. Je to tím, že každý z nás má v sobě hojný potenciál konat dobro i páchat zlo, jenže většina před tímto faktem úmyslně zavírá oči. Lidé jsou laskaví a uvážliví, a zároveň agresivní a sobečtí. Proto žádný dospělý dlouhodobě nestrpí, aby s ním mávalo nějaké malé dítě. Nezapomínejte, že jsme stále jen hierarchické, masožravé opice. Pomsta je sladká. Hodní a trpěliví rodiče, kteří neuznávají tresty, nezatrhnou svému synovi veřejné extempore v supermarketu, ale deset minut poté se mu pomstí přezíravým pohledem, když za nimi chudák kluk nadšeně přiběhne, aby jim ukázal, co nového objevil. Když pohár

ostudy, neposlušnosti a boje o nastolení dominance přeteče, i ten nejchápavější rodič nakonec zatrpkne. A pak teprve začne to pravé peklo. Z trpkosti se rodí touha po odplatě. Rodič začne projevovat dítěti stále méně spontánní náklonnosti a bude pro to nacházet stále více „rozumných“ důvodů. Bude pro něj hledat stále méně příležitostí k osobnímu rozvoji. Začne se od něj odvracet. A to je jen začátek cesty, která končí totální rodinnou válkou, vedenou především v podzemí, pod falešnou fasádou normality a lásky.

Tento až příliš častý vývoj je mnohem lepší utnout již v počátku. Rodič, který si až moc dobře uvědomuje, že má jen omezenou trpělivost a nechá se snadno vyprovokovat, si může v klidu sednout, vypracovat si poctivou strategii vedení k disciplíně, nejlépe ve spolupráci se stejně pragmatickým partnerem, a nikdy nedopustit, aby vztahy v rodině sklouzly až k nelíčené zášti a nenávisti. Mějte se na pozoru. Toxické rodiny potkáváme na každém kroku. Nefungují v nich žádná pravidla a špatnému chování se nekladou meze. Rodiče se pak na děti tu a tam oboří, náhodně a nepředvídatelně. Přirozeně plaché děti takový chaos zdrtí a ty odolnější se proti němu budou kontraproduktivně bouřit. To není dobře. Taková situace je vražedná.

Pátá a poslední zásada je ze všech nejobecnější. Rodiče by měli být pro své děti jakousi cvičnou verzí reálného světa, přívětivou a soucitnou, ale přesto autentickou. Tato zodpovědnost je podstatnější než usilovat o štěstí potomků, podporovat jejich tvořivost a posilovat sebeúctu. Prvořadou povinností rodičů je zajistit dětem vhodnou socializaci, protože ta je jediným spolehlivým zdrojem příležitostí, sebeúcty a bezpečí. Socializace je důležitější než podpora individuální identity. Svatý grál můžeme ostatně hledat jen tehdy, až dosáhneme vysokého stupně sociální inteligence.

Hodné dítě – a zodpovědný rodič

Řádně socializované tříleté dítě je zdvořilé a okouzlující. Zároveň si nenechá nic líbit. Druhé děti se o něj zajímají a dospělí jej chválí. Vrstevníci jej všude vítají a soutěží o jeho pozornost a dospělí jej kdykoli rádi vidí, místo aby se skrývali za falešné úsměvy. Se světem jej seznamují lidé, kteří tak činí s potěšením. To nakonec jeho individualitě prospěje víc než zbabělá snaha rodičů vyhnout se každodenním konfliktům a vymáhání kázně.

To, co na svých dětech máte rádi nebo nerádi, upřímně probírejte se svým partnerem, anebo s kamarádem či kamarádkou. Nevyčítejte si, že na dětech taky něco nemáte rádi. Dokážete přece rozeznat vhodné od nevhodného, zrna od plev. Uvědomujete si rozdíl mezi dobrem a zlem. Až si to vše vyjasníte – včetně poctivého zhodnocení vlastní malichernosti, arogance a zatrpklosti – postoupíte k dalšímu kroku a své děti naučíte správnému chování. Převezmete zodpovědnost za to, abyste jim vštíplili disciplínu. A také za chyby, které přitom nevyhnutelně uděláte. Když se zmýlíte, zkrátka se omluvte a vezměte si poučení pro příště.

Vždyť přece své děti milujete. Pokud dělají něco, čím jsou vám protivné, představte si, jak asi působí na druhé, jimž na nich záleží podstatně méně. Druzí je pak budou krutě trestat, ať už aktivně nebo pasivně. To nesmíte dopustit. Raději vašim malým zloduchům sami vysvětlíte, co se smí a co nesmí, aby prospívali i mimo rodinný kruh a vyrostli v sofistikované obyvatele tohoto světa.

Dítě, které se dokáže soustředit, umí si hrát a ustavičně nekňourá, umí šaškovat, ale tak, že to není protivné, a drží slovo – takové dítě si najde kamarády kdykoli a kdekoli. Budou jej mít rádi rodiče i učitelé. Bude-li zdvořilé a způsobné, dospělí mu budou oplácet stejnou mincí a rádi jej leccos naučí. Takové dítě bude prospívat i ve světě, který je mnohdy studený, nemilosrdný a nepřátelský. Jasná pravidla jsou předpokladem pro vyrovnané, racionální rodiče a děti s budoucností. Jasná principy disciplíny a trestu udržují v rovnováze laskavost se spravedlností, což podporuje optimální sociální a psychologický rozvoj dítěte. Jasná pravidla a řádná disciplína pomáhají dětem, rodině i celé společnosti nastolit, zachovávat a rozšiřovat řád, který jediný stojí mezi námi a chaotickými běsy podsvětí, kde vše je nejisté a skličující, plné úzkosti a beznaděje. Zásadový a odvážný rodič nemůže dát svému dítěti do vínku nic lepšího.

Vychovávejte své děti tak, aby se vám nezprotivily.